LAELIUS,

SEU

DE AMICITIA,

DIALOGUS.

PARADOXA AD MARCUM BRUTUM.

TYPIS CAROLI CRAPELET.

ANNO IV.

VA1 1524129

LAELIUS,

SEU

DE AMICITIA,

DIALOGUS.

AD TITUM POMPONIUM ATTICUM.

PARADOXA

AD MARCUM BRUTUM.

PARISIIS,

APUD ANT. AUG. RENOUARD.

M. DCC. XCVI.

BIBLIOTECA NAZIONALE "VITTORIO EMANUELE III" NAPOLI

DE AMICITIA

DIALOGUS.

Cum inter P. Scipionem Africanum et Lælium summam usque ad mortem amicitiam fuisse constaret, Ciceroni de amicitia scripturo idoneus visus est Lælius, quem induceret de amicitia disputantem, rogatu generi utriusque C. Fannii et Q. Mucii Scævolæ. Docet ergo Lælius, quid sit amicitia, quibus de causis amici quæsiti sunt, et quibus causis amicitia contrahatur: deinde inter quos amicitia esse possit: quæ sit amicitiæ lex, quæ officia, et quibus denique modis perpetuo conservetur. Ernestus.

LAELIUS,

SEU

DE AMICITIA,

DIALOGUS.

I. Quintus Mucius augur multa narrare de C. Lælio, socero suo, memoriter et jucunde solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem a patre ita eram deductus ad Scævolam, sumpta virili toga, ut, quoad possem et liceret, a senis latere numquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter et commode dicta,

memoriæ mandabam; fierique studebam ejus prudentia doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævolam contuli; quem unum nostræ civitatis et ingenio, et justitia præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc alias; nunc redeo ad augurem.

Cum sæpe multa, tum memini, domi in hemicyclio sedentem, ut solebat, cum et ego essem, una et pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum fere omnibus erat in ore. Meministi enim, Attice, et eo magis, quod P. Sulpicio utebare multum, cum is tribunus plebis capitali odio a Q. Pompeio, qui tum erat consul, dissideret, quocum conjunctissime et amantissime vixerat, quanta ho-

minum esset vel admiratio vel querela.

Itaque tum Scævola, cum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo secum, et cum altero genero C. Fannio, M. filio, paucis diebus post mortem Africani. Ejus disputationis sententias memoriæ mandavi; quas in hoc libro exposui meo arbitratu: quasi enim ipsos induxi loquentes, ne, inquam et inquit, sæpius interponerentur; atque ut tamquam a præsentibus coram haberi sermo videretur.

Cum enim sæpe mecum ageres, ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res cum omnium cognitione, tum nostra familiaritate, visa est: itaque feci non invitus, ut

prodessem multis tuo rogatu. Sed, ut in Catone Majore, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quam ejus, qui et diutissime senex fuisset, et in ipsa senectute præ ceteris floruisset; sic, cum accepissemus a patribus maxime memorabilem C. Lælii, et P. Scipionis familiaritatem fuisse, idonea mihi Lælii persona visa est, quæ de amicitia ea ipsa dissereret, quæ disputata ab eo meminisset Scævola.

Genus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum auctoritate, et eorum illustrium, plus, nescio quo pacto, videtur habere gravitatis. Itaque ipse mea legens,

sic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui existimem. Sed ut tum ad senem senex de senectute, sic hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, quo erat nemo fere senior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius et sapiens (sic enim est habitus) et amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim animum a me parumper avertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius, et Q. Mucius ad socerum veniunt post mortem Africani: ab illis sermo oritur: respondet Lælius; cujus tota disputatio est de amicitia, quam legens tu te ipse cognosces.

II. Fannius. Sunt ista, Læli: nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior. Sed existimare

debes, omnium oculos in te esse conjectos : unum te sapientem et appellant et existimant. Tribuebatur hoc modo M. Catoni : scimus L. Atilium apud patres nostros appellatum esse sapientem; sed uterque alio quodam modo : Atilius, quia prudens esse in jure civili putabatur; Cato, quia multarum rerum usum habebat; multaque ejus et in senatu, et in foro vel provisa prudenter, vel acta constanter, vel responsa acute ferebantur; propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis : te autem alio quodam modo, non solum natura et moribus, verum etiam studio et doctrina esse sapientem; nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem, qualem in tota

Græcia neminem : nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero sapientium non habent. Athenis unum accepimus, et eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum.

Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosque casus virtute inferiores putes. Itaque ex me quærunt, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras; eoque magis, quod his proximis nonis, cum in hortos D. Bruti auguris, commentandi causa, ut assolet, venissemus, tu non adfuisti, qui diligentissime semper illum diem, et istud munus solitus esses obire.

Scaevola. Quærunt quidem, C.

Læli, multi, ut est a Fannio dictum : sed ego id respondeo, quod animadverti, te dolorem, quem acceperis cum summi viri, tum amicissimi morte, ferre moderate; nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ : quod autem his nonis in nostro collegio non adfuisses, invaletudinem causæ, non mæstitiam fuisse.

Laelius. Recte tu quidem, Scævola, et vere : nec enim ab isto officio, quod semper usurpavi, cum valerem, abduci incommodo meo debui : nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amice; sed, ut

mihi videris, non recte judicas de Catone: aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim, ut alia omittam, mortem filii tulit? memineram Paulum; videram Gallum: sed hi in pueris; Cato in perfecto et spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas, ne istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit: hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) sic habetote.

III. Ego, si Scipionis desiderio me moveri negem, quam id recte faciam, viderint sapientes: sed certe mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo umquam erit; et, ut confir-

mare possum, nemo certe fuit: sed non egeo medicina: me ipse consolor; et maxime illo solatio, quod eo errore careo, quo amicorum decessu plerique angi solent: nihil enim mali accidisse Scipioni puto; mihi accidit, si quid accidit: suis autem incommodis graviter angi, non amicum, sed se ipsum amantis est.

Cum illo vero quis neget actum esse præclare? nisi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuo adolescens incredibili virtute superavit: qui consulatum petivit numquam, factus est consul bis; primum ante tempus; iterum sibi, suo tem-

pore ; reipublicæ , pene sero : qui , duabus urbibus eversis , inimicissimis huic imperio , non modo præsentia , verum etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis ? de pietate in matrem ? liberalitate in sorores ? bonitate in suos ? justitia in omnes ? hæc nota sunt vobis : quam autem civitati carus fuerit , mærore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset ? senectus enim , quamvis non sit gravis, ut memini Catonem anno ante , quam mortuus est , mecum et cum Scipione disserere , tamen aufert eam viriditatem , in qua etiam tunc erat Scipio.

Quamobrem vita quidem talis fuit , vel fortuna , vel gloria , ut ni-

hil posset accedere: moriendi autem sensum celeritas abstulit: quo de genere mortis difficile dictu est; quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamen vere licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos lætissimosque viderit, illum diem clarissimum fuisse, cum, senatu dimisso, domum reductus ad vesperum est a patribus conscriptis, a populo romano, a sociis, et Latinis, pridie quam excessit e vita: ut ex tam alto dignitatis gradu, ad superos videatur deos potius, quam ad inferos pervenisse. Neque enim assentior iis, qui hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri.

IV. Plus apud me antiquorum

auctoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt: quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum qui in hac terra fuerunt, magnamque Græciam (quæ nunc quidem deleta est, tum florebat) institutis et præceptis suis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus: qui non tum hoc, tum illud, ut in plerisque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos; iisque, cum e corpore excessissent, reditum in cœlum patere, optimoque et justissimo cuique expeditissimum.

Quod idem Scipioni videbatur; qui quidem quasi præsagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum et

Philus, et Manilius adessent, et alii plures, tuque etiam, Scævola, mecum venisses, triduum disseruit de republica : cujus disputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum; quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cujusque animus in morte facillime evolet, tamquam e custodia vinculisque corporis; cui censemus cursum ad deos faciliorem fuisse, quam Scipioni? quocirca mærere hoc ejus eventu, vereor, ne invidi magis, quam amici sit. Sin autem illa veriora, ut idem interitus sit animorum et corporum, nec ullus sensus maneat; ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali : sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omni-

no : quem tamen esse natum et nos gaudemus, et hæc civitas, dum erit, lætabitur.

Quamobrem cum illo quidem, ut supra dixi, actum optime est; mecum incommodius : quem fuerat æquius, ut prius introieram, sic prius exire de vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beate vixisse videar, quia cum Scipione vixerim; quocum mihi conjuncta cura de re publica, et de privata fuit; quocum et domus, et militia communis; et id, in quo est omnis vis amicitiæ, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientiæ, quam modo Fannius commemoravit, fama delectat, falsa præsertim, quam quod amicitiæ nos-

træ memoriam spero sempiternam fore: idque mihi eo magis est cordi, quod ex omnibus seculis vix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere sperare videor Scipionis et Lælii amicitiam, notam posteritati fore.

Fannius. Istud quidem, Læli, ita necesse est: sed, quoniam amicitiæ mentionem fecisti, et sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scævolæ, si, quemadmodum soles, de ceteris rebus, cum ex te quæruntur; sic de amicitia disputaris, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. Scaevola. Mihi vero pergratum erit; atque id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius antevertit: quamobrem utrique nostrum gratum admodum feceris.

V. Laelius. Ego vero non gravarer, si mihi ipse confiderem : nam et præclara res est, et sumus, ut dixit Fannius, otiosi : sed quis ego sum ? aut quæ in me est facultas ? doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, ut iis ponatur, de quo disputent, quamvis subito. Magnum opus est, egetque exercitatione non parva. Quamobrem quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui illa profitentur : ego vos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis : nihil est enim tam naturæ aptum ; tam conveniens ad res vel secundas, vel adversas.

Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse : neque id ad vivum reseco, ut illi, qui

hæc subtilius disserunt; fortasse vere, sed ad communem utilitatem parum: negant enim, quemquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sane: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus: nos autem ea, quæ sunt in usu, vitaque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, spectare debemus. Numquam ego dicam, C. Fabricium, M'. Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen et invidiosum et obscurum; concedantque, ut hi boni viri fuerint. Ne id quidem facient: negabunt id, nisi sapienti, posse concedi.

Agamus igitur pingui Minerva, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æqualitas, liberalitas; nec sit in illis ulla cupiditas, libido, audacia; sintque magna constantia, ut ii fuerunt, modo quos nominavi: hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus, quia sequantur, quantum homines possunt, naturam, optimam bene vivendi ducem. Sic enim mihi perspicere videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam; major autem, ut quisque proxime accederet: itaque cives potiores, quam peregrini; et propinqui, quam alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit; sed ea non satis habet firmitatis: namque hoc

præstat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia non potest: sublata enim benevolentia amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maxime potest, quod ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est, et adducta in angustum, ut omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur.

VI. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia et caritate summa consensio: qua quidem haud scio, an, excepta sapientia, quidquam melius homini sit a diis immortalibus datum. Di-

vitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates: belluarum hoc quidem extremum est; illa autem superiora, caduca et incerta, posita non tam in nostris consiliis, quam in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem; sed hæc ipsa virtus amicitiam et gignit et continet; nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest.

Jam virtutem ex consuetudine vitæ sermonisque nostri interpretemur; nec eam, ut quidam docti, verborum magnificentia metiamur; virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos: his communis vita contenta est: eos autem

omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros, amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere.

Principio, cui potest esse vita vitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? quid dulcius, quam habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æque, ac tu ipse, gauderet? adversas vero ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quam tu, ferret. Denique ceteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus fere singulis: divitiæ, ut utare; opes, ut colare; honores, ut laudere; voluptates, ut gaudeas; valetudo, ut dolore careas,

et muneribus fungare corporis : amicitia res plurimas continet : quoquo te verteris, præsto est, nullo loco excluditur : numquam intempestiva, numquam molesta est. Itaque non aqua, non igni, ut aiunt, pluribus locis utimur, quam amicitia : neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri, quæ tamen ipsa et delectat et prodest, sed de vera et perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit : nam et secundas res, splendidiores facit amicitia, et adversas partiens communicansque, leviores.

VII. Cumque plurimas et maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quod bonam spem prælucet in posterum; nec debilitari ani-

mos, aut cadere patitur. Verum etenim amicum qui intuetur, tamquam exemplar aliquod intuetur sui : quocirca et absentes adsunt, et egentes abundant, et imbecilles valent, et, quod difficilius dictu est, mortui vivunt; tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum : ex quo illorum beata mors videtur; horum vita laudabilis. Quod si exemeris ex natura rerum benevolentiæ conjunctionem, nec domus ulla, nec urbs stare poterit; ne agri quidem cultus permanebit : id si minus intelligitur, quanta vis amicitiæ concordiæque sit, ex dissensionibus atque discordiis percipi potest : quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma civitas est, quæ non odiis atque dissi-

diis funditus possit everti? ex quo quantum boni sit in amicitia, judicari potest.

Agrigentinum quidem, doctum quemdam virum, carminibus græcis vaticinatum ferunt, quæ in rerum natura totoque mundo constarent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam: atque hoc quidem omnes mortales et intelligunt et re probant. Itaque, si quando aliquod officium exstitit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores tota cavea nuper in hospitis et amici mei M. Pacuvii nova fabula; cum, ignorante rege uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut

pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret? stantes plaudebant in re ficta; quid arbitramur in vera fuisse facturos? facile indicabat ipsa natura vim suam; cum homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor, de amicitia quod sentirem, potuisse dicere: si qua præterea sunt (credo autem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quæritote.

Fannius. Nos autem a te potius: quamquam etiam ab istis sæpe quæsivi et audivi, non invitus equidem: sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. Scaevola. Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de republica

disputatum, adfuisses: qualis tum patronus justitiæ fuit contra accuratam orationem Phili! Fannius. Facile id quidem fuit, justitiam justissimo viro defendere. Scaevola. Quid amicitiam? nonne facile ei, qui ob eam summa fide, constantia, justitiaque servatam, maximam gloriam ceperit?

VIII. Laelius. Vim hoc quidem est afferre: quid enim refert, qua me ratione cogatis? cogitis certe: studiis enim generorum, præsertim in re bona, cum difficile est, tum ne æquum quidem, obsistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem atque inopiam desiderata sit amicitia; ut dandis recipiendisque

meritis, quod quisque minus per se ipse posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet : an esset hoc quidem proprium amicitiæ; sed antiquior, et pulchrior, et magis a natura ipsa profecta alia causa : amor enim (ex quo amicitia nominata) princeps est ad benevolentiam conjungendam : nam utilitates quidem enim ab iis percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ coluntur et observantur causa temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; et, quidquid in ea est, id est verum et voluntarium.

Quapropter a natura mihi videtur potius, quam ab indigentia, orta amicitia, et applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utili-

tatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest; quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, et ab eis ita amantur, ut facile earum sensus appareat : quod in homine multo est evidentius. Primum ex ea caritate, quæ est inter natos et parentes; quæ dirimi, nisi detestabili scelere, non potest. Deinde, cum similis sensus exstitit amoris, si aliquem nacti sumus, cujus cum moribus et natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis et virtutis perspicere videamur.

Nihil est enim amabilius virtute; nihil, quod magis alliciat homines ad diligendum; quippe cum propter virtutem et probitatem eos etiam,

quos numquam vidimus, quodam modo diligamus. Quis est, qui C. Fabricii, M'. Curii non cum caritate aliqua et benevolentia memoriam usurpet, quos numquam viderit? quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Mælium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho et Annibale: ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus; alterum propter crudelitatem semper hæc civitas oderit.

IX. Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos numquam vidimus, vel, quod majus est, in hoste etiam diligamus; quid mirum, si animi hominum moveantur, cum eorum, quibuscum usu

conjuncti esse possunt, virtutem et bonitatem perspicere videantur? Quamquam confirmatur amor et beneficio accepto, et studio perspecto, et consuetudine adjuncta; quibus rebus ad illum primum motum animi et amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentiæ magnitudo: quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quem quisque assequatur, quod desideret; humilem sane relinquunt, et minime generosum, ut ita dicam, ortum amicitiæ, quam ex inopia atque indigentia natam volunt.

Quod si ita esset, ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus; quod longe secus est. Ut enim quisque sibi plurimum confidit, et ut quisque

maxime virtute et sapientia sic munitus est, ut nullo egeat, suaque omnia in se ipso posita judicet; ita in amicitiis expetendis colendisque maxime excellit. Quid enim Africanus indigens mei? minime hercle: ac ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis ejus; ille vicissim opinione fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quamquam utilitates multæ et magnæ consecutæ sunt, non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ.

Ut enim benefici liberalesque sumus, non ut exigamus gratiam, neque enim beneficium feneramur, sed natura propensi ad liberalitatem sumus; sic amicitiam, non spe mer-

cedis adducti, sed quod omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus.

At ii, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longe dissentiunt; nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam: quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, natura gigni sensum diligendi, et benevolentiæ caritatem, facta significatione probitatis: quam qui appetiverunt, applicant sese et propius admovent, ut et usu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, et moribus; sintque pares in amore, et æquales; propensioresque ad bene

merendum, quam ad reposcendum; atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic et utilitates ex amicitia maximæ capientur; et erit ejus ortus a natura, quam imbecillitate, et gravior, et verior. Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret: sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, nisi quid ad hæc forte vultis. Fannius. Tu vero perge, Læli: pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. Scaevola. Recte tu quidem: quamobrem audiamus.

X. Laelius. Audite ergo, optimi viri, ea quæ sæpissime inter me et Scipionem de amicitia disserebantur: quamquam ille quidem nihil

difficilius esse dicebat, quam amicitiam usque ad extremum vitæ permanere : nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe; vel ut de republica non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, alias adversis rebus, alias ætate ingravescente : atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat incuntis ætatis, quod summi puerorum amores sæpe una cum prætexta ponerentur.

Sin autem ad adolescentiam perduxissent; dirimi tamen interdum contentione, vel uxoriæ conditionis, vel commodi alicujus, quod idem adipisci uterque non posset. Quod si qui longius in amicitia provecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidis-

sent : pestem enim majorem esse nullam in amicitiis, quam in plerisque pecuniæ cupiditatem; in optimis quibusque honoris certamen, et gloriæ; ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos exstitisse.

Magna etiam dissidia, et plerumque justa nasci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur; ut aut libidinis ministri, aut adjutores essent ad injuriam: quod qui recusarent, quamvis honeste id facerent, jus tamen amicitiæ deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent : illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri, omnia se amici causa esse facturos: eorum querela inveteratas non mo-

do familiaritates exstingui solere, sed etiam odia gigni sempiterna. Hæc ita multa, quasi fata, impendere amicitiis, ut omnia subterfugere non modo sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi videri.

XI. Quamobrem id primum videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? num Viscellinum amici regnum appetentem, num Sp. Mælium debuerunt juvare?

Tiberium quidem Gracchum rempublicam vexantem, a Q. Tuberone, æqualibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blosius, Cumanus, hospes familiæ vestræ, Scævola, cum ad me, qui aderam Læ-

nati, et Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset, hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quod tanti Tib. Gracchum fecisset, ut, quidquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego, Etiamne, si te in capitolium faces ferre vellet? « Numquam, inquit, voluisset id « quidem ». Sed, si voluisset? « Pa« ruissem ». Videtis, quam nefaria vox : et hercle ita fecit, vel plus etiam, quam dixit : non enim paruit ille Tib. Gracchi temeritati, sed præfuit; nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit : itaque hac amentia, quæstione nova perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas reipublicæ graves justasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si ami-

ci causa peccaveris : nam, cum conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si a virtute defeceris.

Quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis, quidquid velint, vel impetrare ab iis, quidquid velimus, perfecta quidem sapientia sumus, si nihil habeat res vitii : sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis : ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt; et eorum quidem maxime, qui ad sapientiam proxime accedunt.

Videmus Papum Æmilium C. Luscino familiarem fuisse, sic a patribus accepimus, bis una consules et collegas in censura : tum et cum

iis, et inter se conjunctissimos fuisse M'. Curium et T. Coruncanium, memoriæ proditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus, quemquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rempublicam esset: nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere, si contendisset, impetraturum non fuisse? cum illi sanctissimi viri fuerint; æque autem nefas sit, tale aliquid et facere rogatum, et rogare. At vero Tib. Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, et minime tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus.

XII. Hæc igitur lex in amicitia sanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati: turpis

Digitized by Google

enim excusatio est, et minime accipienda, cum in ceteris peccatis, tum si quis contra rempublicam se amici causa fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni et Scævola, locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuros casus reipublicæ. Deflexit enim jam aliquantulum de spatio curriculoque consuetudo majorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Num quid simile populus romanus audierat, aut viderat?

Hunc etiam post mortem secuti amici et propinqui, quid in P. Scipionem effecerint, sine lacrymis non queo dicere: nam Carbonem quoquo modo potuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi sustinui-

mus. De C. Gracchi autem tribunatu, quid exspectem, non libet augurari: serpit enim deinde res, quæ proclivius ad perniciem, cum semel cœpit, labitur. Videtis in tabella jam ante quanta sit facta labes, primo gabinia lege, biennio autem post, cassia. Videre jam videor populum a senatu disjunctum, multitudinisque arbitrio res maximas agi. Plures enim discent, quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his resistatur.

Quorsum hæc? quia sine sociis nemo quidquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut, si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment, ita se alligatos, ut ab amicis, magna aliqua re in rempublicam peccanti-

bus, non discedant: improbis autem pœna statuenda est; nec vero minor iis, qui secuti erunt alterum, quam iis, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui cum imperator bello persico servitute Græciam liberasset, propterque invidiam in exsilium pulsus esset, ingratæ patriæ injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem, quod viginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus est nemo: itaque mortem sibi uterque conscivit.

Quare talis improborum consensio non modo excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda; ut ne quis

sibi concessum putet, amicum, vel bellum patriæ inferentem, sequi: quod quidem, ut res cœpit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis respublica post mortem meam futura sit, quam qualis hodie sit.

XIII. Hæc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus: ne exspectemus quidem, dum rogemur: studium semper adsit, cunctatio absit; consilium vero dare gaudeamus libere: plurimum in amicitia amicorum bene suadentium valeat auctoritas: eaque adhibeatur ad monendum non modo aperte, sed etiam acriter, si res postulabit; et adhibitæ pareatur.

Nam quibusdam, quos audio sa-

pientes habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam; sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutiis : partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit unum sollicitum esse pro pluribus : satis superque esse sibi suarum cuique rerum : alienis nimis implicari molestum esse : commodissimum esse quam laxissimas habenas habere amicitiæ; quas vel adducas, cum velis, vel remittas : caput enim esse ad beate vivendum, securitatem; qua frui non possit animus, si tamquam parturiat unus pro pluribus.

Alios autem dicere aiunt multo etiam inhumanius (quem locum breviter perstrinxi paulo ante) præsidii adjumentique causa, non benevolentiæ, neque caritatis, ami-

citias esse expetendas : itaque ut quisque minimum firmitatis habeat, minimumque virium, ita amicitias appetere maxime : ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quam viri; et inopes, quam opulenti; et calamitosi, quam ii, qui putentur beati.

O præclaram sapientiam ! Solem enim e mundo tollere videntur, qui amicitiam e vita tollunt; qua a diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius : quæ est enim ista securitas ? specie quidem, blanda, sed reapse multis locis repudianda. Neque enim est consentaneum, ullam honestam rem actionemve, ne sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. Quod si curam fugimus, virtus fugienda est; quæ

necesse est, cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injustis justos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi bene constituti, et lætari bonis rebus, et dolere contrariis.

Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor (qui profecto cadit, nisi ex ejus animo exstirpatam humanitatem arbitremur) quæ causa est, cur amicitiam funditus tollamus e vita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter hominem et pecudem, sed inter hominem et saxum, aut

truncum, aut quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram, et quasi ferream esse quamdam volunt; quæ quidem est cum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis; ut et bonis amici quasi diffundantur, et incommodis contrahantur. Quamobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantum valet, ut tollat e vita amicitiam; non plus, quam ut virtutes, quia nonnullas curas et molestias afferunt, repudientur.

XIV. Cum autem contrahat amicitiam, ut supra dixi, si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet et adjungat; id cum contingit, amor exoriatur necesse est. Quid enim tam absur-

dum, quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut vestitu cultuque corporis; animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel, ut ita dicam, redamare possit, non admodum delectari? Nihil est enim remuneratione benevolentiæ, nihil vicissitudine studiorum officiorumque jucundius.

Quod si etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam alliciat, tam attrahat, quam ad amicitiam similitudo; concedetur profecto verum esse, ut bonos boni diligant, adsciscantque sibi quasi propinquitate conjunctos, atque natura. Nihil est enim appetentius similium sui, nihil rapacius, quam natura. Quam-

obrem hoc quidem, Fanni et Scævola, constat, ut opinor, bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse; qui est amicitiæ fons a natura constitutus: sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet. Non est enim inhumana virtus, neque immunis, neque superba; quæ etiam populos universos tueri, eisque optime consulere soleat: quod non faceret profecto, si a caritate vulgi abhorreret.

Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causa fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiæ tollere: non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipse delectat; tumque illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum studio est profectum: tan-

tumque abest, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus et copiis, maximeque virtute præditi, in qua plurimum est præsidii, minime alterius indigeant, liberalissimi sint, et beneficentissimi. Atque haud scio, an ne opus sit quidem, nihil umquam omnino deesse amicis: ubi enim studia nostra viguissent, si numquam consilio, numquam opera nostra, nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consecuta est.

XV. Non ergo erunt homines deliciis diffluentes audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est, proh deum fidem, atque hominum! qui velit,

ut neque diligat quemquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? hæc enim est tyrannorum vita; in qua nimirum nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis benevolentiæ potest esse fiducia: omnia semper suspecta, atque sollicita: nullus locus amicitiæ.

Quis enim aut eum diligat, quem metuit; aut eum, a quo se metui putat? Coluntur tamen simulatione duntaxat ad tempus. Quod si forte, ut fit plerumque, deciderint; tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum: quod Tarquinium dixisse ferunt tum exsulantem se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quos infidos, cum jam neutris

gratiam referre posset : quamquam miror, illa superbia et importunitate si quemquam habere potuit.

Atque ut hujus, quem dixi, mores veros amicos parare non potuere; sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solum ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerumque efficit cæcos, quos complexa est. Itaque efferuntur illi fere fastidio et contumacia; neque quidquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, spernique ab iis veteres amicitias, indulgere novis.

Quid autem stultius, quam, cum

plurimum copiis, facultatibus, opibus possint, cetera parare, quæ parantur pecunia, equos, famulos, vestem egregiam, vasa pretiosa; amicos non parare, optimam et pulcherrimam vitæ, ut ita dicam, supellectilem? Etenim cetera cum parant, cui parent, nesciunt, nec cujus causa laborent: ejus enim est istorum quidque, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis et certa possessio; ut, etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen vita inculta et deserta ab amicis non possit esse jucunda. Sed hæc hactenus.

XVI. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, et quasi termini diligendi; de quibus tres

video sententias ferri, quarum nullam probo: unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos: alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum erga nos benevolentiæ pariter æqualiterque respondeat: tertiam, ut, quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis.

Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior: nec enim illa prima vera est, ut, quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quam multa enim, quæ nostra causa numquam faceremus, facimus causa amicorum? precari ab indigno, supplicare; tum acerbius in aliquem invehi, insectarique vehementius; quæ in nostris rebus non satis honeste, in amicorum fiunt

honestissime : multæ quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, ut iis amici potius, quam ipsi, fruantur.

Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus : hoc quidem est nimis exigue et exiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum et datorum. Divitior mihi et affluentior videtur esse vera amicitia; nec observare restricte, ne plus reddat, quam acceperit : neque enim verendum est, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitiam congeratur.

Tertius vero ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse fa-

ciat, tanti fiat ab amicis: sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior: non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est; sed potius eniti et efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducatque in spem cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ constituendus est, si prius, quid maxime reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quam ejus, qui dixisset, ita amare oportere, ut si aliquando esset osurus: nec vero se adduci posse, ut hoc, quemadmodum putaretur, a Biante esse dictum crederet, qui sapiens habitus esset unus e septem; sed impuri cu-

jusdam, aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus esse poterit, cui se putabit inimicum esse posse? quin etiam necesse erit cupere et optare, ut quam sæpissime peccet amicus, quo plures det sibi tamquam ansas ad reprehendendum: rursum autem recte factis commodisque amicorum necesse erit angi, dolere, invidere.

Quare hoc quidem præceptum, cujuscumque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, ut ne quando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus: quin etiam si minus felices

in deligendo fuissemus, ferendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tempus cogitandum, putabat.

XVII. His igitur finibus utendum arbitror, ut cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, voluntatum, sine ulla exceptione communitas: ut etiam si qua fortuna acciderit, ut minus justæ amicorum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum aut caput agatur, aut fama, declinandum sit de via, modo ne summa turpitudo sequatur: est enim quatenus amicitiæ dari venia possit: nec vero negligenda est fama; nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium: quam blanditiis et assentando colligere turpe est: vir-

tus, quam sequitur caritas, minime repudianda est.

Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quod omnibus in rebus homines diligentiores essent; ut capras et oves quot quisque haberet, dicere posset: amicos quot haberet, non posset dicere: et in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes esse: nec habere quasi signa quædam et notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, et stabiles, et constantes eligendi; cujus generis est magna penuria; et judicare difficile est sane, nisi expertum: experiendum autem est in ipsa amicitia: ita præcurrit amicitia judi-

cium, tollitque experiendi potestatem.

Est igitur prudentis, sustinere, ut currum, sic impetum benevolentiæ: quo utamur quasi equis tentatis, sic amicitiis, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parva pecunia perspiciuntur, quam sint leves: quidam, quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. Sin vero erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ, sordidum existiment; ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes amicitiæ non anteponent? ut, cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera jus amicitiæ, non multo illa malint? imbecilla enim natura est ad con-

temnendam potentiam; quam etiam si neglecta amicitia consecuti sunt, obscuratum iri arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia.

Itaque veræ amicitiæ difficillime reperiuntur in iis, qui in honoribus reque publica versantur. Ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? hæc ut omittam, quam graves, quam difficiles plerisque videntur calamitatum societates? ad quas non est facile inventu, qui descendat. Quamquam Ennius recte:

Amicus certus in re incerta cernitur:

tamen hæc duo levitatis et infirmitatis plerosque convincunt; aut si in bonis rebus contemnunt, aut si in malis deserunt.

XVIII. Qui igitur utraque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro hominum genere judicare debemus, et pene divino. Firmamentum autem stabilitatis constantiæque ejus, quam in amicitia quærimus, fides est : nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea, et communem, et consentientem, qui rebus iisdem moveatur, eligi par est : quæ omnia pertinent ad fidelitatem : neque enim fidum potest esse multiplex ingenium et tortuosum. Neque vero, qui non iisdem rebus movetur, et natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, ut ne criminibus aut inferendis delectetur, aut credat obla-

tis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ita fit verum illud, quod initio dixi, amicitiam, nisi inter bonos, esse non posse: est enim boni viri (quem eumdem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia: primum, ne quid fictum sit, neve simulatum: aperte enim vel odisse, magis ingenui est, quam fronte occultare sententiam: deinde non solum ab aliquo allatas criminationes repellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum.

Accedat huc suavitas quædam oportet sermonum atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiæ. Tristitia autem, et in omni re severitas, habet illa qui-

dem gravitatem : sed amicitia remissior esse debet, et liberior, et dulcior, et ad omnem comitatem facilitatemque proclivior.

XIX. Exsistit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis : num quando amici novi, digni amicitia, veteribus sint anteponendi, ut equis vetulis teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio: non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrima quæque, ut ea vina, quæ vetustatem ferunt, esse debent suavissima : verumque illud est, quod dicitur, multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiæ munus expletum sit.

Novitates autem, si spem afferunt, ut, tamquam in herbis non

fallacibus, fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conservanda est: maxima est enim vis vetustatis et consuetudinis, ut in ipso equo, cujus modo mentionem feci, si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentius utatur, quam intractato et novo: nec modo in hoc, quod est animal, sed in iis etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet; cum locis etiam ipsis montuosis delectemur, et silvestribus, in quibus diutius commorati sumus.

Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori: sæpe enim excellentiæ quædam sunt: qualis erat Scipionis in nostro, ut ita dicam, grege. Numquam se ille

Philo, numquam Rupilio, numquam Mummio anteposuit, numquam inferioris ordinis amicis. Q. vero Maximum fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tamquam superiorem colebat; suosque omnes per se esse ampliores volebat.

Quod faciendum imitandumque est omnibus: ut, si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicentque cum proximis: ut, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortuna, eorum augeant opes, eisque honori sint et dignitati; ut in fabulis, qui aliquandiu propter ignorationem

stirpis et generis in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, et aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen caritatem in pastores, quos patres multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multo profecto magis in veris patribus certisque faciendum. Fructus enim ingenii et virtutis, omnisque præstantiæ, tum maximus capitur, cum in proximum quemque confertur.

XX. Ut igitur ii, qui sunt in amicitiæ conjunctionisque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent; sic inferiores non dolere, se a suis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari: quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant; eoque magis, si aliquid

habere se putant, quod officiose et amice, et cum cura et labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sane genus hominum, officia exprobrantium; quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit.

Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, summittere se debent in amicitia; sic quodam modo inferiores extollere : sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contemni putant : quod non fere contingit, nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur; qui hac opinione non modo verbis, sed etiam opere levandi sunt.

Tantum autem cuique tribuendum est, primum, quantum ipse efficere possis; deinde etiam, quan-

tum ille, quem diligas atque adjuves, sustinere : non enim tu possis, quantumvis licet excellas, omnes tuos ad honores amplissimos producere; ut Scipio P. Rutilium potuit consulem efficere, fratrem ejus Lucium non potuit. Quod si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere.

Omnino amicitiæ, corroboratis jam confirmatisque et ingeniis et ætatibus, judicandæ sunt; nec, si qui ineunte ætate venandi aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt : isto enim modo nutrices et pædagogi jure vetustatis plurimum benevolentiæ postulabunt; qui negligendi quidem

non sunt, sed alio quodam modo colendi: aliter amicitiæ stabiles permanere non possunt. Dispares enim mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quod tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum studiorumque distantia.

Recte etiam præcipi potest in amicitiis, ne intemperata quædam benevolentia, quod persæpe fit, impediat magnas utilitates amicorum: nec enim, ut ad fabulas redeam, Trojam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impedientem, audire voluis-

set : et sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis : quas qui impedire vult, quod desiderium non facile ferat, is et infirmus est mollisque natura, et ob eam ipsam causam in amicitia parum justus. Atque in omni re considerandum est, et quid postules ab amico, et quid patiare a te impetrari.

XXI. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitiis dimittendis nonnumquam necessaria: jam enim a sapientium familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum cum in ipsos amicos, tum in alienos; quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiæ sunt remissione usus eluendæ, et (ut Catonem dicere audivi) dis-

suendæ magis, quam discindendæ: nisi quædam admodum intolerabilis injuria exarserit, ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio disjunctioque facienda sit.

Sin autem morum, aut studiorum commutatio quædam, ut fieri solet, facta erit, aut in reipublicæ partibus dissensio intercesserit (loquor enim, ut paulo ante dixi, non de sapientium, sed de communibus amicitiis) cavendum erit, ne non solum amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ videantur: nihil enim turpius, quam cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat, ut scitis, Scipio: propter dissensionem

autem, quæ erat in republica, alienatus est a collega nostro Metello: utrumque egit graviter, auctoritate et offensione animi non acerba.

Quamobrem primum danda opera est, ne qua amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid evenerit; ut exstinctæ potius amicitiæ, quam oppressæ esse videantur. Cavendum vero est, ne etiam in graves inimicitias convertant se amicitiæ; e quibus jurgia, maledicta, contumeliæ generentur: quæ tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt; et hic honos veteri amicitiæ tribuendus est, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio est, atque una provisio, ut ne nimis cito di-

ligere incipiant, neve non dignos.

Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. Rarum genus, et quidem omnia præclara rara; nec quidquam difficilius, quam reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum: sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit; et amicos, tamquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos.

Ita pulcherrima illa et maxime naturali carent amicitia, per se et propter se expetenda; nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitiæ qualis et quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam a se ipso mercedem exigat caritatis suæ,

sed quod per se sibi quisque carus est : quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus numquam reperietur : est enim is quidem tamquam alter idem.

Quod si hoc apparet in bestiis, volucribus, nantibus, agrestibus, cicuribus, feris, primum ut se ipsæ diligant, id enim pariter cum omni animante nascitur; deinde, ut requirant atque appetant, ad quas se applicent, ejusdem generis animantes; idque faciunt cum desiderio, et cum quadam similitudine amoris humani : quanto id magis in hominis sit natura, qui et se ipse diligit, et alterum anquirit, cujus animum ita cum suo commisceat, ut efficiat pene unum ex duobus ?

XXII. Sed plerique perverse, ne

dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt; quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primum ipsum esse virum bonum, tum alterum similem sui quærere: in talibus ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiæ confirmari potest; cum homines benevolentia conjuncti, primum cupiditatibus iis, quibus ceteri serviunt, imperabunt; deinde æquitate justitiaque gaudebunt, omniaque alter pro altero suscipiet: neque quidquam umquam nisi honestum et rectum alter ab altero postulabit; neque solum colent inter se ac diligent, sed etiam verebuntur: nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam.

Itaque in iis perniciosus est error, qui existimant, libidinum peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum amicitia adjutrix a natura data est, non vitiorum comes : ut, quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt, pervenire, conjuncta et consociata cum altera perveniret : quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimusque comitatus.

Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas : ut, cum hæc adsint, beata vita sit, et sine his esse non possit. Quod cum optimum maximumque

sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est : sine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus : ea vero neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri cogit.

Quocirca (dicendum est enim sæpius) cum judicaveris, diligere oportet; non, cum dilexeris, judicare. Sed cum multis in rebus negligentia plectimur; tum maxime in amicis et deligendis et colendis : præposteris enim utimur consiliis, et acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicati ultro et citro, vel usu diuturno, vel etiam officiis, repente in medio cursu amicitias, exor-

ta aliqua offensione, dirumpimus.

XXIII. Quo etiam magis vituperanda est rei maxime necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt. Quamquam a multis ipsa virtus contemnitur, et venditatio quædam atque ostentatio esse dicitur: multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultusque delectat: honores vero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil esse levius existiment? itemque cetera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent: de amicitia omnes ad unum idem sentiunt; et ii, qui ad rempublicam se contule-

runt; et ii, qui rerum cognitione doctrinaque delectantur; et ii, qui suum negotium gerunt otiosi; postremo ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modo velint aliqua ex parte liberaliter vivere. Serpit enim nescio quo modo per omnium vitam amicitia; nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui.

Quin etiam si quis ea asperitate est, et immanitate naturæ, congressus ut hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus; tamen is pati non possit, ut non anquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitatis suæ. Atque hoc maxime judicaretur, si quid tale

posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleret, et in solitudine uspiam collocaret, atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam et copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet : quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo ?

Verum ergo illud est, quod a Tarentino Archyta, ut opinor, dici solitum, nostros senes commemorare audivi, ab aliis senibus auditum : « Si quis in cœlum ascendisset, naturamque mundi, et pulchritudinem siderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore, quæ jucundissima fuisset,

« si aliquem, cui narraret, habuis-« set ». Sic natura solitarium nihil amat, semperque ad aliquod tamquam adminiculum annititur: quod in amicissimo quoque dulcissimum est.

XXIV. Sed cum tot signis eadem natura declaret, quid velit, anquirat, ac desideret; obsurdescimus tamen nescio quomodo; nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Est enim varius et multiplex usus amicitiæ, multæque causæ suspicionum offensionumque dantur; quas tum evitare, tum elevare, tum ferre, sapientis est. Una illa subeunda offensio est, ut et veritas in amicitia, et fides retineatur: nam et monendi amici sæpe sunt, et objurgandi; et hæc accipienda amice, cum benevole fiunt.

Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus dicit:

Obsequium amicos, veritas odium parit.

Molesta veritas est, si quidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiæ; sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens, præcipitem amicum ferri sinit: maxima autem culpa in eo est, qui et veritatem aspernatur, et in fraudem obsequio impellitur. Omni igitur hac in re habenda ratio et diligentia est; primum, ut monitio acerbitate, deinde objurgatio contumelia careat: in obsequio autem (quoniam Terentiano verbo lubenter utimur) comitas adsit; assentatio, vitiorum adjutrix, procul amoveatur: quæ non modo amico,

sed ne libero quidem digna est : aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur.

Cujus autem aures veritati clausæ sunt, ut ab amico verum audire nequeant, hujus salus desperanda est : scitum est enim illud Catonis, ut multa : « Melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur : illos verum sæpe dicere, hos numquam ». Atque illud absurdum est, quod ii, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt; eam capiunt, qua debent vacare : peccasse enim se non anguntur, objurgari moleste ferunt; quod contra oportebat, delicto dolere, correctione gaudere.

XXV. Ut igitur et monere, et

moneri, proprium est veræ amicitiæ; et alterum libere facere, non aspere; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitiis pestem esse majorem, quam adulationem, blanditiam, assentationem: quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem.

Cum autem omnium rerum simulatio est vitiosa (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiæ repugnat maxime: delet enim veritatem, sine qua nomen amicitiæ valere non potest: nam cum amicitiæ vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus: qui id fieri poterit, si ne in uno quidem

quoque unus animus erit, idemque semper; sed varius, commutabilis, multiplex?

Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quam animus ejus, qui ad alterius non modo sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur?

Negat quis? nego. Ait? aio. Postremo imperavi
egomet mihi,
Omnia assentari,

ut ait idem Terentius; sed ille sub Gnathonis persona: quod amici genus adhibere, omnino levitatis est. Multi autem Gnathonum similes, cum sint loco, fortuna, fama superiores: horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accessit auctoritas.

Secerni autem blandus amicus a

vero, et internosci tam potest, adhibita diligentia, quam omnia fucata, et simulata a sinceris atque veris. Concio, quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid intersit inter popularem, id est, assentatorem et levem civem, et inter constantem, severum et gravem. Quibus blanditiis C. Papirius nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de tribunis plebis reficiendis? Dissuasimus nos: sed nihil de me; de Scipione dicam libentius.

Quanta illa, dii immortales! fuit gravitas? quanta in oratione majestas? ut facile ducem populi romani diceres. Sed affuistis; et est in manibus oratio: itaque lex popularis suffragiis populi repudiata est. At-

que, ut ad me redeam, meministis, Q. Maximo, fratre Scipionis, et L. Mancino consulibus, quam popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi videbatur : cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum instituit in forum versus agere cum populo. Tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat : atque id actum est prætore me, quinquennio ante, quam consul sum factus. Itaque rei veritate magis, quam summa auctoritate causa illa defensa est.

XXVI. Quod si in scena, in qua rebus fictis et adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet (si modo id patefactum et illustratum

est) quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua nisi, ut dicitur, apertum pectus videas, tuumque ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas; ne amare quidem, aut amari possis, cum id, quam vere fiat, ignores. Quamquam ista assentatio quamvis perniciosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur : ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maxime, qui ipse sibi assentetur, et se maxime ipse delectet.

Omnino est amans sui virtus : optime enim se ipsa novit, quamque amabilis sit intelligit : ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione : virtute enim ipsa non tam multi præditi esse,

quam videri volunt. Hos delectat assentatio : his fictus ad ipsorum voluptatem sermo cum adhibetur, orationem illam vanam, testimonium esse laudum suarum putant : nulla est igitur hæc amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi.

Magnas vero agere gratias Thais mihi ?

Satis erat respondere, « Magnas : « ingentes », inquit : semper auget assentator id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnum.

Quamobrem, quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant et invitant; tamen

etiam graviores constantioresque admonendi sunt, ut animum advertant, ne callida assentatione capiantur : aperte enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille et occultus ne se insinuet, studiose cavendum est : nec enim facillime agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpe assentetur; et litigare se simulans, blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur; ut is, qui illusus sit, plus vidisse videatur. Quid autem turpius, quam illudi? quod ne accidat, magis cavendum est, ut in Epiclero.

Hodie me ante omnes comicos stultos senes
Versaris, atque luseris lautissime.

Hæc enim etiam in fabulis stultissima persona est improvidorum

et credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id est, sapientium (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eaque ipsa concludamus aliquando.

XXVII. Virtus, virtus, inquam, C. Fanni, et tu, Q. Muci, et conciliat amicitias et conservat: in ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia: quæ cum se extulit, et ostendit lumen suum, et idem aspexit agnovitque in alio; ad id se admovet, vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit sive amor, sive amicitia: utrumque enim dictum est ab amando: amare autem nihil

aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quæsita; quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus secutus sis.

Hac nos adolescentes benevolentia senes illos L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, Tib. Gracchum, Scipionis nostri socerum, dileximus: hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me et Scipionem, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium; vicissim autem senes in adolescentium caritate acquiescimus; ut ego in vestra, ut in Q. Tuberonis. Equidem etiam admodum adolescentis, P. Rutilii Virginii familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata est vitæ, naturæque nostræ, ut alia

ætas oriatur; maxime quidem optandum est, ut cum æqualibus possis, quibuscum tamquam e carceribus emissus sis, cum iisdem ad calcem, ut dicitur, pervenire.

Sed quoniam res humanæ fragiles caducæque sunt, semper aliqui anquirendi sunt, quos diligamus, et a quibus diligamur: caritate enim benevolentiaque sublata, omnis est e vita sublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quamquam est subito ereptus, vivit tamen, semperque vivet: virtutem enim amavi illius viri, quæ exstincta non est: nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui, sed etiam posteris erit clara et insignis: nemo umquam animo, aut spe majora suscipiet, qui sibi non illius me-

moriam atque imaginem proponendam putet.

Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de republica consensus, in hac rerum privatarum consilium; in eadem requies plena oblectationis fuit : numquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim ; nihil audivi ex eo ipse, quod nollem : una domus erat, idem victus, isque communis : neque solum militia, sed etiam peregrinationes rusticationesque communes.

Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid atque discendi ; in quibus, remoti ab oculis populi, omne otiosum tempus

contrivimus ? Quarum rerum recordatio et memoria, si una cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi atque amantissimi viri ferre nullo modo possem : sed nec illa exstincta sunt, aluntурque potius et augentur cogitatione et memoria : et, si illis plane orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium : diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum : omnia autem brevia, tolerabilia esse debent, etiam si magna sint. Hæc habui, de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem colatis, sine qua amicitia esse non potest, ut, ea excepta, nihil amicitia præstabilius putetis.

MARCI TULLII
CICERONIS
PARADOXA
AD MARCUM BRUTUM.

MARCI TULLII

CICERONIS

PARADOXA

AD MARCUM BRUTUM.

Animadverti, Brute, sæpe Catonem avunculum tuum, cum in senatu sententiam diceret, locos graves ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi et publico; sed dicendo consequi tamen ut illa etiam populo probabilia viderentur: quod eo majus est illi, quam aut tibi, aut nobis; quia nos ea philosophia plus utimur, quæ pe-

perit dicendi copiam, et in qua dicuntur ea, quæ non multum discrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus, mea sententia, Stoicus, et ea sentit, quæ non sane probantur in vulgus; et in ea est hæresi, quæ nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum : minutis interrogatiunculis, quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile; nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, et tamquam excolatur : quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quam ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de contemnenda morte, de omni laude virtutis, de diis immortalibus,

de caritate patriæ, stoice solet, oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego autem illa ipsa, quæ vix in gymnasiis et in otio Stoici probant, ludens conjeci in communes locos: quæ quia sunt admirabilia contraque opinionem omnium, ab ipsis etiam *παράδοξα* appellantur. Tentare volui, possentne proferri in lucem, id est, in forum, et ita dici, ut probarentur; an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio: eoque scripsi libentius, quod mihi ista *παράδοξα* quæ appellant, maxime videntur esse socratica, longeque verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus, quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit: et de-

gustabis genus hoc exercitationum earum, quibus uti consuevi, cum ea, quæ dicuntur in scholis θετικὰ, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in acceptum ut referas, nihil postulo: non est enim tale, ut in arce poni possit, quasi illa Minerva Phidiæ; sed tamen, ut ex eadem officina exisse appareat.

PARADOXON I.

Ὅτι μόνον τὸ καλὸν ἀγαθόν.
Quod honestum sit, id solum bonum esse.

I. Vereor, ne cui vestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu deprompta hæc videatur oratio : dicam tamen quod sentio; et dicam brevius, quam res tanta dici poscit. Numquam ego hercule neque pecunias istorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime adstricti sunt, voluptates in bonis rebus aut expetendis esse duxi : quippe cum viderem, rebus his circumfluentibus, ea tamen desiderare maxime, quibus abundarent : neque enim expletur um-

quam, nec satiatur cupiditatis sitis; neque solum ea quæ habent libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum, majorum nostrorum, sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla et commutabilia pecuniæ membra, verbo Bona putaverunt appellanda, cum re ac factis longe aliter judicavissent. Potestne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant et obsint probis. Quamobrem licet irrideat, si quis vult; plus apud me tamen vera ratio valebit, quam vulgi opinio: neque ego umquam bona perdidisse dicam, si quis pecus aut su-

pellectilem amiserit; neque non sæpe laudabo sapientem illum, Biantem, ut opinor, qui numeratur in septem; cujus cum patriam Prienen cepisset hostis, ceterique ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent; cum esset admonitus a quodam, ut idem ipse faceret: « Ego vero, inquit, facio : nam « omnia mea porto mecum ». Ille hæc ludibria fortunæ ne sua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, bonum? si quid recte fit, et honeste, et cum virtute, id bene fieri vere dicitur; et quod rectum, et honestum, et cum virtute est, id solum opinor bonum.

II. Sed hæc videri possunt obscuriora, cum lentius disputantur. Vita

atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtilius, quam satis est, disputari videntur. Quæro enim a vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc rempublicam tam præclare fundatam nobis reliquerunt, aut argenti ad avaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates? Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis a Romulo? vultis post liberam civitatem, ab iis ipsis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in cœlum? iisne, quæ isti bona appellant? an rebus gestis atque virtutibus? Quid? a Numa Pompilio? minusne gratas diis immortalibus capedines ac fic-

tiles urnulas fuisse, quam filicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Superbum. Brutum si quis roget, quid egerit in patria liberanda; si quis item reliquos ejusdem consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint; num quis exsistet, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique præter officium fortis et magni viri, quidquam aliud propositum fuisse videatur? Quæ res ad necem Porsennæ C. Mucium impulit, sine ulla spe salutis suæ? quæ vis Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? quæ patrem Decium, quæ filium devotavit atque immisit in armatas hostium copias? Quid continentia C. Fabricii, quid tenuitas victus

M'. Curii sequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici, Cn. et P. Scipiones, qui Carthaginiensium adventum corporibus suis intercludendum putaverunt? Quid Africanus major? quid minor? quid inter horum ætates interjectus Cato? quid innumerabiles alii? nam domesticis exemplis abundamus: cogitasse quidquam putamus in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse, et præclarum videretur?

III. Veniant igitur isti irrisores hujus orationis ac sententiæ; et jam vel ipsi judicent, utrum se horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore et auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cælato auro et argento, qui corinthiis operibus abundant, an C. Fabricii, qui nihil eo-

rum habuit, nihil habere voluit, similes esse malint? Atque hæc quidem, quæ modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arcte tenent, accurateque defendunt, voluptatem esse summum bonum: quæ quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. Tu, cum tibi sive deus, sive mater, ut ita dicam, rerum omnium, natura, dederit animum, quo nihil est præstantius, neque divinius, sic te ipse abjicies atque prosternes, ut nihil inter te atque inter quadrupedem aliquam putes interesse? Quidquam bonum est, quod non eum, qui id possidet, meliorem facit? Ut enim quisque est maxime boni particeps, ita et laudabilis maxime;

neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honeste possit gloriari: quid autem est horum in voluptate? melioremne efficit aut laudabiliorem virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriando sese, et prædicatione effert? Atqui si voluptas, quæ plurimorum patrociniis defenditur, in rebus bonis habenda non est; eaque, quo est major, eo magis mentem e sua sede et statu dimovet; profecto nihil est aliud bene et beate vivere, nisi honeste et recte vivere.

PARADOXON II.

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

In quo virtus sit, ei nihil deesse ad beate vivendum.

I. Nec vero ego M. Regulum ærumnosum, nec infelicem, nec miserum umquam putavi : non enim magnitudo animi ejus excruciabatur a Pœnis, non gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus, non denique animus ipse; qui tot virtutum præsidio, tantoque comitatu, cum corpus ejus caperetur, capi certe ipse non potuit. Caium vero Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus; in adversis, unus ex summis viris vi-

debatur; quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis, quantas vires virtus habeat: nomen tantum virtutis usurpas; quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno sua ponit omnia. Cui spes omnis, et ratio, et cogitatio pendet ex fortuna, huic nihil potest esse certi, nihil quod exploratum habeat permansurum sibi unum diem. Eum tu hominem terreto, si quem eris nactus, istis mortis aut exsilii minis: mihi vero quidquid acciderit in tam ingrata civitate, ne recusanti quidem evenerit, non modo repugnanti. Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverunt curæ et cogitationes meæ, si quidem ni-

hil peperi tale, nihil consecutus sum, ut eo statu essem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria? Mortemne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus, an exsilium, ut ab improbis demigrandum sit? mors terribilis est iis, quorum cum vita omnia exstinguuntur; non iis, quorum laus emori non potest: exsilium autem illis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum, unam urbem esse ducunt. Te miseriæ, te ærumnæ premunt, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies noctesque cruciaris; cui nec sat est, quod est, et id ipsum, ne non sit diuturnum, times: te conscientiæ stimulant ma-

leficiorum tuorum : te metus exanimant judiciorum atque legum : quocumque aspexisti, ut furiæ, sic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quamobrem ut improbo, et stulto, et inerti nemini bene esse potest; sic bonus vir, et fortis, et sapiens, miser esse nemo potest. Nec vero, cujus virtus moresque laudandi sunt, ejus non laudanda vita est; neque porro fugienda vita, quæ laudanda est : esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrem quidquid est laudabile, idem et beatum, et florens, et expetendum videri debet.

PARADOXON III.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα, καὶ τὰ κατορθώματα.

Æqualia esse peccata, et recte facta.

I. Parva, inquis, res est: at magna culpa: nec enim peccata, rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio majus esse, aut minus; ipsum quidem illud peccare, quoquo te verteris, unum est. Auri navem evertat gubernator, an paleæ, in re aliquantulum, in gubernatoris inscientia nihil interest. Lapsa est libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quam si petulans fuisset in aliqua generosa ac nobili virgine: peccavit vero

nihilo minus, si quidem est peccare, tamquam transilire lineas; quod cum feceris, culpa commissa est: quam longe progrediare, cum semel transieris, ad augendam transeundi culpam nihil pertinet. Peccare certe licet nemini: quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere. Id si nec majus, nec minus umquam fieri potest (quoniam in eo est peccatum, si non licuit; quod semper unum, et idem est) quæ ex eo peccata nascuntur, æqualia sint oportet. Quod si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorem posse fieri, facillime potest

perspici. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cum lucrari impune posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus pondo non idem fecerit? aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus est, consentiens cum ratione et perpetua constantia: nihil huic addi potest, quo magis virtus sit; nihil demi, ut virtutis nomen relinquatur. Etenim si benefacta, recte facta sunt, et nihil recto rectius; certe ne bono quidem melius quidquam inveniri potest. Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria; siquidem pravitates animi recte vitia dicuntur. Atqui quoniam pares virtutes sunt, recte facta, quando a virtutibus proficiscun-

tur, paria esse debent; itemque peccata, quoniam ex vitiis manant, sint æqualia necesse est.

II. A philosophis, inquit, ista sumis. Metuebam, ne a lenonibus diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene hercle narras : nam istum doctum et sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum nobis est quærendum, quid bajuli atque operarii, an quid homines doctissimi senserint ? præsertim cum hac sententia non modo verior, sed ne utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla possit. Quæ vis enim est, quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quam si senserint, nullum in delictis esse discri-

men? æque peccare se, si privatis, ac si magistratibus manus afferant? quamcumque in domum stuprum intulerint, eamdem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest, nam hoc dicet aliquis, patrem quis enecet, an servum? Nuda ista si ponas, judicari, qualia sint, non facile possunt. Patrem vita privare, si per se scelus est; Saguntini, qui parentes suos, liberos emori, quam servos vivere maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo et parenti nonnumquam adimi vita sine scelere potest; et servo sæpe sine injuria non potest. Causa igitur hæc, non natura distinguit; quæ quando utro accessit, id fit propensius; si utroque adjuncta sit, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quod in servo

necando, si adsit injuria, semel peccatur; in patris vita violanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreavit; is, qui aluit; is, qui erudivit; is, qui in sede ac domo, atque in republica collocavit: multitudine peccatorum præstat, eoque pœna majore dignus est. Sed nos in vita, non quæ cuique peccato pœna sit, sed quantum cuique liceat, spectare debemus: quidquid non oportet, scelus esse; quidquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? Etiam, si quidem rerum modum fingere non possumus, animorum modum tenere possumus. Histrio si paulum se movit extra numerum, aut si versus pronuntiatus est syllaba una brevior, aut longior, exsibilatur et exploditur: in

vita tu, quæ omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, in syllaba te peccare dices? poetam non audio in nugis; in vitæ societate audiam civem, digitis peccata dimetientem sua? Si visa sunt breviora, leviora videantur. Qui possint videri, cum quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis atque ordinis? perturbata autem semel ratione et ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse videatur.

PARADOXON IV.

Ὅτι ϖας ἄφρων μαίνεται.

Omnem stultum insanire.

I. Ego vero te non stultum, ut sæpe; non improbum, ut semper; sed dementem et insanum rebus advincam necessariis. Sapientis animus magnitudine consilii, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus denique omnibus, ut mœnibus, septus, vincetur et expugnabitur, qui ne civitate quidem pelli potest? Quæ est enim civitas? omnisne conventus etiam ferorum et immanium? omnisne etiam fugitivorum ac latronum congregata unum in locum multitudo? certe negabis. Non igitur erat illa

tum civitas, cum leges in ea nihil valebant; cum judicia jacebant; cum mos patrius occiderat; cum ferro pulsis magistratibus, senatus nomen in republica non erat. Prædonum ille concursus, et te duce latrocinium in foro constitutum, et reliquiæ conjurationis a Catilinæ furiis ad tuum scelus furoremque conversæ, non civitas erat. Itaque pulsus ego civitate non sum, quæ nulla erat; arcessitus in civitatem sum, cum esset in republica consul, qui tum nullus fuerat; esset senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi liber; esset juris et æquitatis, quæ vincula sunt civitatis, repetita memoriâ. Ac vide, quam ista tui latrocinii tela contempserim. Jactam et immissam a te nefariam in

me injuriam semper duxi; pervenisse ad me numquam putavi: nisi forte, cum parietes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. Nihil neque meum est neque cujusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses divinam animi mei constantiam; meas curas, vigilias, consilia, quibus respublica te invitissimo, stat: si hujus æterni beneficii immortalem memoriam delevisses: multo etiam magis si illam mentem, unde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti; reditum mihi gloriosum injuria tua dedit, non exitum calami-

tosum. Ergo ego semper civis; et tum maxime, cum meam salutem senatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat: tu, ne nunc quidem; nisi forte idem esse hostis, et civis potest. An tu civem ab hoste natura ac loco, non animo factisque distinguis? Cædem in foro fecisti: armatis latronibus templa tenuisti: privatorum domos, ædes sacras incendisti. Cur hostis Spartacus, si tu civis? potes autem esse tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? Et me exsulem tuo nomine appellas, cum omnes meo discessu exsulasse rempublicam putent? Numquamne, homo amentissime, te circumspicies? numquamne, quid facias, considerabis, nec quid loquare? nescis exsilium scelerum esse pœ-

nam? meum illud iter ob præclarissimas res a me gestas esse susceptum? Omnes scelerati atque impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exsilio affici volunt, exsules sunt, etiam si solum non mutarunt. An cum omnes leges te exsulem esse jubeant, non eris tu exsul? Num appellatur inimicus, qui cum telo fuerit? ante senatum tua sica deprehensa est. Qui hominem occiderit? tu plurimos occidisti. Qui incendium fecerit? ædes nympharum manu tua deflagrarunt. Qui templa deorum occupaverit? in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exsul? Familiarissimus tuus de te privilegium tulit, ut, si in opertum Bonæ Deæ accessisses, ex-

sulares. At te id fecisse, etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exsilium ejectus, nomèn exsulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis. Et quidem in operto fuisti. Non igitur ubi quisque erit, ejus loci jus tenebit, si ibi eum legibus esse non oportebit.

PARADOXON V.

Ο῞τι μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύτερος, καὶ πᾶς ἄφρων δῦλος.

Solum sapientem esse liberum, et omnem stultum servum.

I. Laudetur vero hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur? quo modo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrenet primum libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coerceat avaritiam, ceteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, cum ipse improbissimis dominis, dedecori ac turpitudini parere desierit: dum quidem his obediet, non modo im-

perator, sed liber habendus omnino non erit. Præclare enim est hoc usurpatum a doctissimis, quorum auctoritate non uterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cum vero apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt; cur ego simulem, me, si quid in his studiis operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem. Quid est enim libertas? potestas vivendi, ut velis. Quis igitur vivit, ut vult? nisi qui recta sequitur, qui gaudet officio, cui vivendi via considerata atque provisa est; qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur atque colit, quia id salutare maxime esse judicat; qui nihil di-

cit, nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter ac libere; cujus omnia consilia, resque omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur eodemque feruntur; nec est ulla res, quæ plus apud eum polleat, quam ipsius voluntas atque judicium; cui quidem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) fortuna ipsa cedit, sicut sapiens poeta dixit, « Suis ea cuique fingitur moribus ». Soli igitur hoc contingi sapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus: quod etsi ita esse, pluribus verbis disserendum est; illud tamen et breve et confitendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. Servi igitur omnes improbi; nec hoc tam re est, quam dictu inopinatum atque mirabile: non enim

ita dicunt, eos esse servos, ut mancipia, quæ sunt dominorum facta nexu, aut aliquo jure civili; sed, si servitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, et abjecti, et arbitrio carentis suo, quis neget, omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos, esse servos.

II. An ille mihi liber, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet, vetat quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? Poscit? dandum est: vocat? veniendum: ejicit? abeundum: minatur? extimescendum. Ego vero istum non modo servum, sed nequissimum servum, etiam si in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque ut in magna familia sunt alii lautiores, ut

sibi videntur, servi, sed tamen servi, atrienses ac topiarii; pari stultitia sunt, quos signa, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At sumus, inquiunt, civitatis principes. Vos vero ne conservorum quidem vestrorum principes estis. Sed ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenent; sic in civitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius servitutis locum pene infimum obtinent. Magna, inquis, bella gessi; magnis imperiis et provinciis præfui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula te stupidum detinet, aut si-

gnum aliquod Polycleti. Omitto, unde sustuleris et quomodo habeas: intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum video, servum te esse ineptiarum omnium judico. Nonne igitur sunt illa festiva? Sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus: sed obsecro te, ita venusta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum videret matellionem corinthium cupidissime tractantem, cum ipse totam Corinthum contempsisset; utrum illum civem excellentem, an atriensem diligentem putaret? Reviviscat M'. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter

ipsos; et videat aliquem summis populi beneficiis usum, barbatulos mullos exceptantem de piscina et pertractantem, et murænarum copia gloriantem : nonne hunc hominem ita servum judicet, ut ne in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum servitus dubia est, qui cupiditate peculii nullam conditionem recusant durissimæ servitutis? hereditatis spes quid iniquitatis in serviendo non suscipit? quem nutum locupletis orbi senis non observat? loquitur ad voluntatem; quidquid denuntiatum sit, facit; assectatur, assidet, muneratur : quid horum est liberi? quid non denique servi inertis?

III. Quid? jam illa cupiditas, quæ videtur esse liberalior, honoris,

imperii, provinciarum, quam dura est domina! quam imperiosa! quam vehemens! Cethego homini non probatissimo servire coegit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur; munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare: quæ servitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? cum cupiditatum dominatus excessit, et alius est dominus exortus ex conscientia peccatorum, timor? quam est illa misera, quam dura servitus! adolescentibus paulo loquacioribus est serviendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tamquam domini timentur. Judex vero quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? annon est omnis metus, servitus? Quid valet igitur illa elo-

quentissimi viri, L. Crassi, copiosa magis, quam sapiens oratio? « Eripi« te nos ex servitute ». Quæ est ista servitus, tam claro homini, tamque nobili? Omnis animi debilitati, et humilis, et fracti timiditas, servitus est. « Nolite sinere nos cuiquam « servire ». In libertatem vindicari vult? minime: quid enim adjungit? « nisi vobis universis » (dominum mutare, non liber esse vult) « qui« bus et possumus et debemus ». Nos vero, si quidem animo excelso, et alto, et virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te dicito, quoniam quidem potes: debere ne dixeris; quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hactenus. Ille videat, quomodo

imperator esse possit : cum eum ne liberum quidem esse ratio et veritas ipsa convincat.

PARADOXON VI.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλόυσιος.
Solum sapientem esse divitem.

I. Quæ est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? solusne tu dives? Proh dii immortales! egone me audivisse aliquid, et didicisse non gaudeam? Solusne tu dives? Qùid si ne dives quidem? quid si pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut, hoc verbum, in quo homine ponimus? opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter vivendum facile

contentus sit; qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus oportet tuus te judicet divitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ: nihil sibi desse putet, nihil curet amplius. Satiatus est, aut contentus etiam pecunia? concedo, dives es: sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cum isti ordini ne honestus quidem possit esse ullus: si quotidie fraudas, decipis, poscis, pacisceris, aufers, eripis: si socios spolias, ærarium expilas: si testamenta amicorum exspectas, aut ne exspectas quidem, at ipse supponis: hæc utrum abundantis, an egentis signa sunt? Animus hominis, dives, non arca appellari solet: quamvis illa sit plena, dum te ina-

nem videbo, divitem non putabo: etenim ex eo, quantum cuique satis est, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecunia est opus. Duas? majore. Plures? majore etiam. Et si, ut aiunt Danai, quinquaginta sint filiæ; tot dotes magnam quærunt pecuniam: quantum enim cuique opus est, ad id accommodatur, ut ante dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire possint; hunc quomodo ego appellabo divitem, cum ipse etiam egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cum diceres, neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus; quod populus romanus

tantis vectigalibus jampridem vix potest. Ergo hoc proposito, numquam eris dives ante, quam tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut eo tueri sex legiones et magna equitum ac peditum auxilia possis. Jam fateris igitur non esse te divitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas. Itaque istam paupertatem, vel potius egestatem ac mendicitatem tuam numquam obscure tulisti.

II. Nam ut iis, qui honeste rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: sic, qui videt domi tuæ pariter accusatorum atque judicum consociatos greges; qui nocentes et pecuniosos reos eodem te auctore corruptelam judicii

molientes, qui tuas mercedum pactiones in patrociniis, intercessiones pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad defenerandas diripiendasque provincias; qui expulsiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletium, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordetur, qui testamenta subjecta, qui sublatos tot homines, qui denique omnia venalia, delectum, decretum, alienam suam sententiam, forum, domum, vocem, silentium; quis hunc non putet confiteri, sibi quæsito opus esse? cui autem quæsito opus sit, quis umquam hunc vere dixerit

divitem? Est enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum atque abundantia: quam tu quoniam numquam assequere, numquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, et recte (est enim ad vulgi opinionem mediocris; ad tuam, nulla; ad meam, modica) de me silebo: de re loquar. Si censenda nobis, atque æstimanda res sit, utrum tandem pluris æstimemus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an responsum M'. Curii? hereditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui ejus hereditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? Hæc

profecto, quæ suut summarum virtutum, pluris æstimanda sunt, quam illa quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (si quidem, ut quisque, quod plurimi sit, possideat, ita ditissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute divitiæ sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri et argenti pluris, quam virtus æstimanda est.

III. O dii immortales! non intelligunt homines, quam magnum vectigal sit parcimonia : venio enim jam ad sumptuosos; relinquo istum quæstuosum. Capit ille ex suis prædiis sexcenta sestertia, ego centena ex meis : illi aurata tecta in villis, et sola marmorea facienti, et signa, tabulas, supellectilem, et vestem infinite concupiscenti; non modo ad fructum ille est sumptus, sed

etiam ad fenus, exiguus. Ex meo tenui vectigali, detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Uter igitur est divitior; cui deest, an cui superat? qui eget, an qui abundat? cujus possessio quo est major, eo plus requirit ad se tuendam; an quæ suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui morum ac temporum vitio aliquantum etiam ipse fortasse in hujus seculi errore verser? M'. Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios et Luscinos loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis, et fundum in Labicano. Nos igitur divitiores, qui plura habemus? Utinam quidem! sed non æstimatione census, verum victu atque cultu terminatur pecuniæ mo-

dus. Non esse cupidum, pecunia est: non esse emacem, vectigal est: contentum vero suis rebus esse, maximæ sunt certissimæque divitiæ. Etenim si callidi rerum æstimatores, prata et areas quasdam magno æstimant, quod ei generi possessionum minime quasi noceri potest; quanti est æstimanda virtus, quæ nec eripi, nec surripi potest; neque naufragio, neque incendio amittitur; nec tempestatum, nec temporum perturbatione mutatur? qua præditi qui sunt, soli sunt divites: soli enim possident res et fructuosas et sempiternas; solique, quod est proprium divitiarum, contenti sunt rebus suis. Satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil re

quirunt. Improbi autem et avari, quoniam incertas atque in casu positas possessiones habent, et plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis, non modo non copiosi ac divites, sed etiam inopes ac pauperes existimandi sunt.

FINIS.

OUVRAGES

Faisant partie de la collection des auteurs classiques, latins et françois, imprimés par mes soins, de format *in*-18, au nombre de 270 exemplaires.

C. C. Taciti Germania, Agricola, 1 vol.
Eutropii Epitome. Sexti Rufi Breviarium, 1 vol.
C. Crispi Sallustii opera, 2 vol.
M. T. Ciceronis in Catilinam orationes IV, 1 vol.
Apuleii Metamorphoseon libri XI, 3 vol.
Discours sur l'Histoire Universelle, par Bossuet, 4 vol.
Plinii Panegyricus Trajano dictus, 1 vol.
M. T. Ciceronis Cato major, Somnium Scipionis, 1 vol.
— De Amicitia, Paradoxa, 1 vol.

SOUS PRESSE.

C. Cornelius Nepos de excellentium imperatorum Vitis, 2 vol.

Petronii Satyricon, 2 vol.

Velleii Paterculi Historia romana, 2 vol.

